

עת שערי רצון – פירושו של ר' יצחק ונה
פלטיאל גיאת

בדומה לכל קהילות ישראל, גם על יהדות תימן עברו תמורות רוחניות מפליגות בעקבות התחזקות הקבלה במאה ה"ט" ובעקבות התעצמותו של המרכז הרוחני בצפת במחצית השנייה במאה זו. אחד האישים הבולטים ביותר שיצירתם מסמנת את המפנה התרבותי-הדתני הזה הוא רבי יצחק ונה, מן המחצית הראשונה של המאה הי"ז, שפעל באופן שיטתי לחיזוק העיסוק בקבלה בתימן. הוא ערך סידור תפילה מקיף בשם "פעמון זהב", המבוסס אמנם על סידור התפילה התימני המסורתי (יתפלא), אך נעשו בו שינויים מפליגים שיסודם בקבלה ובמנהגי התפילה של ארץ ישראל באותם ימים.

מעבר לעניינים האידיאולוגיים, הביא ר"י ונה חידוש חשוב בסידורו, והוא כתיבת פירוש עליו בשם "חידושין", דבר שכבר מימי הביניים נודע מקהילות ישראל האחרות, אך לא מתימן. ואולם, כתיבת פירוש מקיף לפיוטי הסליחות הינו חידוש בתחום פרשנות הפיוט בקרב קהילות ישראל בכלל ולא רק בתימן, שכן זהו הפירוש המקיף הראשון לפיוטי הסליחות של משוררי ספרד.

הפירוש שלפנינו מתייחס לנוסח הפיוט כפי שהוא מופיע בכתבי היד התימניים.

עת שערי רחמים להפתח:
ליל יהא כפי לאל שוטח:
ואקריבה לפניו קרבן ריח:
אמר זכר לי אל ביום הזבח:
עוקד והנעקד והמזבח: עוקד

באחרית נסה בסוף העשרה:
הבו אשר נלד לך משרה:
אם נפשך בו עד מאד נקשרה:
קום העלהו לי לעולה ברה:
על הך אשר כבוד לך זורח: עוקד

אמר לשרה כי חמודך יצחק:
גדל ולא למד עבודת שחק:
אלך ואורהו אשר לי אל חק:
אמרה לכה אדון אבל אל תרחק:
ענה יהי לבך באל בוטח: עוקד

סחר והשפים לעלות בבקר:
ושני נעריו ממתני השקר:
יום השלישי נגעו אל חקר:
וירא דמות כבוד והוד ויקר:
ירד והפונן להמשח: עוקד

ידע נַעֲרִיו כִּי קִרְאַם לְאֹמֵר :
אוֹר הַרְאִיתֶם צָץ בְּרֹאשׁ הַר הַמּוֹר :
וַיֹּאמְרוּ לֹא נִחַזֶּה רַק מִהֲמוֹר :
עֲנֵה שְׁבוּ פֹה כִּי כְמוֹכֶם כְּחֲמוֹר :
וְאֲנִי וְהַנֶּעַר לְהִשְׁתַּבַּח : עוקד

הִלְכוּ שְׁנִיהֶם לַעֲשׂוֹת בְּמִלְאָכָה :
וַיַּעֲנֶה יִצְחָק לְאָבִיו כֹּכָה :
אָבִי רְאֵה אֵשׁ וְעֵצִי מִעֵרְכָה :
אֵינִי אֲדוֹנִי שֶׁהָאֵשׁ כְּהִלְכָה :
הַאֵת בַּיּוֹם זֶה דָּתְדָ שׁוֹכֵחַ : עוקד

וַיַּעֲנֶה אָבִיו בְּאֵל חֵי נַחֲסָה :
כִּי הוּא אֲשֶׁר יִרְאֶה לְעוֹלָה הַשָּׁה :
דַּע כִּי כָל אֲשֶׁר יַחֲפֹץ אֱלֹהִים יַעֲשֶׂה :
בְּבִנְיַת בְּנֵי הַיּוֹם לִפְנֵי כֹסֵא :
אִזְ יֵאמֵר זָבַח וְהַזֹּבַח : עוקד

דַּפְקוּ בְּשַׁעֲרֵי רַחֲמִים לִפְתָח :
הַבֵּן לְזִבְחַ וְאָב לְזִבְחַ :
קוֹיִם לְאֵל וּלְרַחֲמָיו לְבִטָח :
וְקוֹל יְיָ יַחֲלִיפוּ כַח :
דַּרְשׁוּ בְּנַחֲלַת אֵל לְהִסְתַּפַּח : עוקד

הַכִּין עֵצִי עוֹלָה בְּאוֹן וְחִיל :
וַיַּעֲקֹד יִצְחָק כְּעֹקֵדוֹ אֵיל :
וְהַמוֹן דְּמַעוֹת נוֹזְלוֹת בְּחִיל :
וַיְהִי מֵאוֹר יוֹמָם בְּעֵינַם לֵיל :
עַן בְּמַר בּוֹכָה וְלֵב שְׂמַח : עוקד

שׁוּרוּ לְאֹמֵי כִּי שְׁשׂוֹנָה שְׁנָה :
הַבֵּן אֲשֶׁר יִלְדֶה לְתִשְׁעִים שְׁנָה :
הָיָה לְאֵשׁ וּלְמִאֲכָלֶת מְנָה :
אָנָּה אֲבִקֵּשׁ לָהּ מִנַּחֲמִים אָנָּה :
צַר לִי לְאֵם תִּבְכֶּה וְתִתְיַפַּח : עוקד

מִמִּאֲכָלֶת יְהִמָּה מִדְּבָרִי :
נָא חֲדַדְדֵה אָבִי וְאֵת מֵאֲסָרִי :
חֲזֵק וְעַת יִקְדָ יְקוֹד בְּבִשְׂרִי :
קַח עִמָּךְ הַנֶּשֶׂאֶר מֵעֶפְרִי :
וְאָמַר לְשָׂרָה זֶה לִיצְחָק רִיחַ : עוקד

וַיְהִימוּ כָל מִלְאָכֵי מִרְכָּבָה :
אוֹפֵן וְשָׂרָף שׁוֹאֲלִים בְּנִדְבָה :
מִתְחַנְנִים לְאֵל בְּעַד שֶׁר צָבָא :
אֲנִי תִנֵּה פְדִיּוֹם וְכִפֹּר הַבָּה :
אֵל נָא יְהִי עוֹלָם בְּלִי יָרִחַ : עוקד

אמר לאברהם אדון שמיים :
 אל תשלחה יד אל שלישי ארצים :
 שובו לשלום מלאכי מחננים :
 יום זה זכות לבני ירושלים :
 בו חסא בני יעקב אני שולח : עוקד

לבריתך שוכן זבול ושבועה :
 זכרה לעדה סערה ונגועה :
 ושמע תקיעת תוקעים ותרועה :
 ואמר לציון בא זמן הישועה :
 ינון ואלהי אני שולח : עוקד

שינויי נוסח

2. לאל שוטח – ג, ד : לאל שוטח. 3. ואקרבה לפניו – א, ב : ואקרבך לפניו. קרבן ריח – א : קרבן ריח. 8. אם נפשך בו – א, ב : אם נפשך בי. 9. העלהו לי לעולה – א : העלהו לפני עולה. 10. לך זורח – ב : לך אני זורח. 12. גדל ולא למד – ב : גמל ולא למד. 13. אלך ואורחו – א : אלך ואראנו. 14. לכה אדון – ג : לך אדון. ד : לך אדון. אבל אל תרחק – א, ב : אבל לא תרחק. 17. ממתי השקר – א, ב, ג : ממתי השקר. 19. והוד ויקר – ב : והוד ויוקר. 23. רק מהמור – א : רק המור. 24. כי כמוכם כחמור – ג : עם משולים כחמור. ד : עם משולים כחמור. 25. והנער להשתבח – ג, ד : והנער נלכה להשתבח. 26. לעשות במלאכה – ב : לעשות במלאכה. 33. דע כי כל אשר – א : דע כל אשר. יחפץ אלהים – א, ב : יחפץ האלהים. 36. דפקו בשערי – ד : דפקו שערי. 37. הבן להזבח – א : הבן לזבח. 41. באון וחיל – ב : באון ובחיל. 43. נוזלות בחיל – ב : נוזלות בחיל. ג, ד : נוזלות בחיל. 47. הבן אשר ילדה – א, ב : הבן אשר נלד. 51. יהמה מדברי – ג, ד : יהמה מדברי. 55. ואמר לשרה – ג, ד : ואמר לשרה. 57. אופן ושרף – א, ב : אופן ושרף. 58. מתחננים לאל – ב : מתחננים לאל. 59. תנה פדיון – ג, ד : תנה פדיון. 67. זכרה לעדה – א, ב : תזכור לעדה. 69. ואמר לציון – ג, ד : ואמר לציון.

פירושו של ר' יצחק ונה

הוכח - לעולם הבא ביום הדין, כשתוכיח כל אחד ואחד ממנו, תזכור לנו עקדת יצחק. **עולה ברה** - עולה ברורה ומובחרת. **עבודת שחק** - עבודת שמים. **אלך ואורחו** - אלמדנו תורה. **אשר לי אל חק** - אשר חקק עלי האל ב"ה וגזר עלי. **סחר והשנים** - הסב לאכול על השלחן כדרך כל המשכימים ללכת לדרך להסב על השלחן. תרגם ויסב : ואסחר, וכן 'וישב המלך על מושבו' (שמואל א' כ כה) תרגם ואסחר מלכא. **ושני נערי** - ישמעאל ואליעזר. **ממתי השקר** - מעם שהם שקר ודתיהם שקר, תרגום 'במתי מעט' (דברים כו ה) : בעם זעיר. **יום השלישי** - כמו שנאמר 'ביום השלישי וישא אברהם' וגוי (בראשית כב ד). **נגעו אל חקר** - אל המקום ברוך הוא שהוא חוקר לבבות ואין חקר לתבונתו. **ירד והכונן** - להיות נכון ומזומן, כמו 'והיה נכון לבקרי' (שמות לד ב). **להמשח** - לעלות לגדולה, כמו 'וימשח את המשכן' (ויקרא ח ז), תרגם : ורבי. ודרך כל הנמשחים עולים לגדולה, וכן יצחק כשנעקד נתגדל במעלה לפני קונו. **ידע** - לשון הודעה, כמו 'ואדעך בשם' (שמות לג יז). **אור הראיתם** - שכינה. **צץ** - לשון זריחה ופריחה, כמו 'ויצץ ציץ' (במדבר יז כג). **רק מהמור** - כלומר אין אנו יודעין ורואים אלא ההר עצמו בלבד. מיד ענה אותם ואמר להם : כיון שאינכם רואים מה שאני רואה, אתם משולים כחמור, שהחמור הזה אינו רואה אלא הדבר הגלוי ולא הנסתר. [2] אבל יצחק שאלו אברהם ואמר לו : מה אתה רואה? אמר לו : מה שאתה רואה אני רואה, מיד ענה ואמר : ואני והנער נלכה

להשתבח. **נבנה כסא** - הוא המזבח עצמו. **אז יאמיר** - לשון שבח, כמו 'את יי' האמרת' (דברים כו יז); 'ויי' האמירך' (דברים כו יח); 'יתאמרו כל פועלי אוי' (תהלים צד ד), לשון אימרא שבבגד, [3] והוא דבר חשוב שעושים בשפה. **זבח** - יצחק. **והזבח** - אברהם. **זפקו** - לשון נקישה בדלת, כמו 'קול דודי דופק' (שיה"ש ה ב), כלומר התחילה תפילתם להתקבל. **בנחלת אל** - ארץ ישראל קרויה כן, כמו שנאמר בדוד 'מהסתפח בנחלת יי' וגו' (שמואל א' כו יט). [4] **להסתפח** - להיות גרים בה והוא לשון טפלה, שכל ספחת ומספחת וכיוצא בהן לשון טפלה הם, וכן 'ונספחו על בית יעקב' (ישעיה יד א), שיהיו הגרים טפלה לישראל, וכן אמר 'ספחני נא אל אחת הכהנות' (שמואל א' ב לו) האמור בבני עלי. **באון** - לשון כח חזק, כמו 'מצאתי און ליי' (הושע יב ט); 'ולאין אונים' (ישעיה מ כט), תרגם: ולדלית להון תקוף, ור"ל שיהיו מורידין דמעות הרבה בחוזק. **והמון דמעות** - לשון רבוי בכייה. **נוזלות כחיל** - יורדות מהרה כחיל הבא להלחם. **נוזלות** - לשון 'יזל מים מדליו' (במדבר כד ז). **עין במר בוכה** - זה מצטער וזה מצטער. זה מצטער שהוא נשחט וזה מצטער שהוא שוחט. **ולב שמח** - אע"פ שיש להם צער בדבר, שמחים הם שקיימו מצות בוראם. **שורו לאמי** - עיינו לאמי, כמו 'ותבט עיני בשורי' (תהלים צב יב), וכן 'אשורנו ולא קרובי' (במדבר כד יז). **כי ששונה שונה** - שמחתה נהפכה לאבל. **ולמאכלת מנה** - כלומר שהיה חלק המאכלת, כמו 'והיה לך למנה' (שמות כט כו). **ותתיפח** - הוא קול שאדם מוציא ונופח בגרונו מרוב הצער עם בכייתו, וכן בירמיה (ד לא) 'קול בת ציון תתיפח'. **ממאכלת יהמה מדברי** - כלומר מן המאכלת אהמה ברוב דברים. **מדברי** - לשון דבור, כמו 'ומדברך נאוה' בשיה"ש (ד ג). **נא חדדה אבי** - אמר לו: בבקשה ממך חדד הסכין כדי שאשחט במהרה, וחזק מאסרי שלא יותר הקשר שעל ידי ורגלי שלא אבעט בך, שאתה זקן ואני בחור. [5] **ויש לשאול**: למה לא נעקד עד שבע ושלישים שנה? אלא כדי להסיר ממנו חרפת ישמעאל שהיה מחרפו ואומר לו: אני מלתי בן שלוש עשרה שנה כשאני בחור, ואתה מלתה בן שמונה ימים ויש לי שבח יותר ממך. אמר לו יצחק: באיבר אחד אתה מיראני, אלו יאמר לי המקום ברוך הוא זבח עצמך לפני, אני זובח. [6] המתין לו המקום ברוך הוא עד שעברו רוב שנותיו, לפי ששנותיו שלאדם הקצובים לו הן שבעים, וחציין חמשה ושלישים שנה, המתין לו עד רובם עד שהוא עומד בחמאו [7] ואמר לו: 'מוצא שפתיך תשמר ועשית' (דברים כג, כד) וכן עשה. ולמה לא נשא אלא כשהוא בן ארבעים שנה? ויש לומר לפי שבקרבות הרובע והנרבע פסולין להקרבה וצריך שיהיה תמים, וכך יצחק לפי שהוא עתיד להיות קרבן עולה תמימה, לכך נתאחר מלישא כדי שלא יהיה רובע ויפסל מלעלות על גבי המזבח, לכך המתין עד שירד מע"ג המזבח והלך ולמד שם תורת קרבן, כמו שאמר לו אביו: **אלך ואורהו אשר לי אל חק**, וזו היא תורת הקרבנות, שכל העוסק בקרבנות כאלו הקריב. ואל תשיבני לומר בבהמה מין במינו אינו פוסל ולא יפסל הקרבן אלא אם כן אדם שבא על הבהמה, או המביא את הבהמה עליו, זהו הפסול. ויש ללמוד שכשם שהפסלות באה לקרבן מחמת האדם בין במינו בין שלא במינו, וכך יצחק לא הורצה ליקרב אלא קודם שישא, לכך המתין לו המקום ברוך הוא עד שבע ושלישים שנה להסיר ממנו חרפת ישמעאל. ואם תאמר: היאך שנותיו שלאדם שבעים שנה? שנאמר 'ימי שנותינו בהם שבעים שנה ואם בגבורות שמונים שנה' (תהלים צ י). ומצאנו שאין השנים שוין בבני אדם, שיש שחוויה [8] הרבה ויש שחוויה מעט. והתשובה על זה שכל

אדם יש לו שנים קצובים שבעים שנה לא פחות ולא יותר, ראייה מדוד. אבל יש אדם שיזכה להאריך ימים יותר, אם הוא רשע המקום ברוך הוא מאריך לו כמו שהדין נותן, שמא יחזור בתשובה או יוליד בן צדיק ועדיין לא הגיע זמנו להוליד, כענין שמעי שנתאחר מלהוליד זרע שעתיד לצאת ממנו מרדכי, כיון שראה שלמה שכבר הוליד אותו הזרע שעתיד לצאת ממנו מרדכי הרגו, וכענין עמון ומואב. לפי שהמקום ברוך הוא ממתין לרשע שיחזור בתשובה כי למעשה ידיו יכסוף 'לבלתי ידח ממנו נדח' (שמואל ב' יד יד), או יאריך לו משום 'ומשלם לשונאיו' (דברים ז' י). [9] ויש שהדין נותן שיקצרון ימיו אם הוא קוצץ, כענין 'אנשי דמים ומרמה לא יחצו ימיהם' (תהלים נה כד), עד כאן ברשעים. בצדיקים מהו? אם קצרו לו פחות משבעים ודאי נתבקש בבית דין העליון, כי העולם העליון אינו מתקיים אלא בעבור הצדיקים שבעולם השפל וודאי נתאוו לו לעלות למעלה, כמו שהביא הזהר [10] דהא קודשא בריך הוא בעי לארחא באתרוגא דא, או בעון דורו נסתלק קודם זמנו כמו שבא בזוהר פרשת פנחס [11] ופרשת אחרי מות [12] כענין 'ויעתר אלהים לארץ אחרי כן' (שמואל ב' כא יד), שמיתת הצדיקים מכפרת. [13] ואם יאריכו לו יותר משבעים, ממעשיו האריכו לו, כמו שנאמר 'והוספתי על ימך' וגו' (מלכים ב' כ ו), או לצורך אנשי דורו יתקיים יותר משבעים כדי להחזירם למוטב, שמיתת הצדיקים טובה להם ורעה לעולם. [14] ואם לא זה ולא זה, נאמר 'את מספר ימך אמלא' (שמות כג כו), שהן השבעים שקצבו לו. וכענין דור המבול שהיו חוים אלף שנה מה שאין כן בשאר הדורות, יש להם סוד ואין אנו רשאים לבארו כאן, והשם ברוך הוא היודע האמת על בריו. ע"כ. **ואת מאסרי** - לשון קשירה, כמו 'כי אם הסוס אסור' וכו' (מלכים ב' ז י). **זה ליצחק ריח** - ניחח לקרבן. **ויהמו** - לשון הרגשה ורעדה. **שר צבא** - יצחק. **אל שליש אורים** - שליש האור יצחק, שאין העולם מתקיים אלא בזכותן שלאבות כולם. **מלאכי מחנים** - הם אברהם ויצחק שנכללו ביעקב, שעליהם אמר הכתוב 'ויפגעו בו מלאכי אלהים' (בראשית לב ב) והן אברהם ויצחק, כדאיתא בזוהר בתוספתא דמצורע [15] תרין עולעין דאילתא [16] וכו' ואתכלילו בחד וכו', יעויין שם. **שוכן זבול ושבעה** - השמים שקרויין זבול, ושבעה רקיעים שעליה. [17] **ושבעה** - כמו ושבעה, כלומר שבעה רקיעים, כמו 'שבעות ימים מצות יאכל' ביחזקאל (מה כא). והנכון **זבול** - המקדש נקרא כן, כמו שנאמר 'בנה בניתי בית זבול לך' (מלכים א' ח יג). [18] **סוערה** - מרודפת ברוח סערה. **ונגועה** - מוכית. **ינון** - משיח.

[1] ארבעת כתבי היד מצויים במכון בן צבי: 1. כ"י מכון בן צבי מס' 1219 משנת השצ"ז (1637), מספרו במכון לתצלומי כתבי יד: ס' 26783 (להלן נוסח א); כ"י מכון ב"צ מס' 1174 משנת התט"ז (1656), מספרו במכון לתצלומי כ"י: ס' 38096 (להלן נוסח ב); כ"י מכון ב"צ מס' 1156 משנת התכ"א (1661), מספרו במכון לתצלומי כ"י: ס' 26699 (להלן נוסח ג); כ"י מכון ב"צ מס' 1223 משנת התכ"ז (1667), מספרו במכון

לתצלומי כ"י: ס' 36067 (להלן נוסח ד).
 [2] ויקרא רבה, כ ב, ד"ה: ד"א אחרי מות.
 [3] השוה: משנה תורה, ה' שבת פ"ט ה"כ.
 [4] זוהר ח"א, פ' וירא, קטו ע"א.

- [5] מדרש הגדול בראשית כב ט, עמי שנד, ד"ה : ויעקד את יצחק.
- [6] מדרש הגדול בראשית כה כ, עמי תלא, ד"ה : ויהי יצחק. והשווה : בראשית רבה, נה ד, ד"ה : אחר הדברים.
- [7] כלומר : עומד בעת רתיחתו, בעת שדמו לוחט וחס בימי בחרותו, בלהט נעוריו. הביטוי נמצא במדרש הגדול בראשית ד כו, עמי קכט : 'יצרה שלעבירה אינה אלא על האיש העומד בחמאו'.
- [8] צורת בינוני קל הנפוצה בלשון יהודי תימן. ראה : ' רצהבי, אוצר לשון הקודש שלבני תימן (תל-אביב תשל"ח), עמי 90.
- [9] תיקוני זוהר, תקונא שתיך ותשע, קיא ע"א.
- [10] השווה : זוהר ח"ב, פ' ויקהל, רח ע"ב.
- [11] זוהר ח"ג, פ' פנחס, ריח ע"א.
- [12] זוהר ח"ג, פ' אחרי מות, נו ע"ב.
- [13] ויקרא רבה, כ יב, ד"ה : א"ר אבא.
- [14] עפ"י משנה, סנהדרין ח ה.
- [15] זוהר ח"ג, פ' מצורע (תוספתא), נה ע"ב.
- [16] צ"ל : 'תרין עוזלין דאילתא' (=שני עופרי האיילה) כבנוסח הזוהר.
- [17] חגיגה יב ע"ב.
- [18] ראש השנה יז ע"א.